

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΣΤΟ ΦΑΙΔΩΝΑ

ΥΠΟ

ΙΩΑΝ. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Τὸ ὕφος τοῦ λόγου τοῦ πλατωνικοῦ Σωκράτη στὸ «Φαίδωνα» εἶναι τόσο διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ ὕφος ποὺ ἔχει ὁ λόγος του στὸ «Συμπόσιο» καὶ στὸ «Φαῖδρο» ὥστε νὰ νομίζη κανεὶς ὅτι ἔχει ἀπέναντί του δύο διαφορετικὲς φιλοσοφικὲς φυσιογνωμίες. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ τοῦ ὕφους ὠδήγησε πολλοὺς νὰ ἐρμηνεύσουν τὸν «Φαίδωνα» ὅλως διόλου ἀντίθετα πρὸς τὸ πνεῦμα ποὺ διαπνέει τὸ «Συμπόσιο» καὶ τὸ «Φαῖδρο» καὶ νὰ εἰποῦν ὅτι στὸν «Φαίδωνα» ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης ἀρνιέται πέρα ὡς πέρα τὴ ζωὴ καὶ πλησιάζει ἓνα ἀσκητικὸ ἰδανικόν.

Σκοπὸς μας ἐδῶ εἶναι νὰ δείξωμε ὅτι ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης δὲν ἔχει μέσα του αὐτὴ τὴν ἀντίφραση· ὅτι καὶ στὸ «Φαίδωνα» ἔχομε τὸν ἴδιο Σωκράτη καὶ μὲ τὰ ἴδια φρονήματα ποὺ παρουσιάζει στὸ «Συμπόσιο» καὶ στὸ «Φαῖδρο», στὰ δύο αὐτὰ ἔργα ὅπου ἡ ζωὴ καταφάσκει ἀπόλυτα, ὅπου ὁ ἔρως γιὰ τὴ ζωὴ εἶναι ἀπόλυτος. Θὰ ἰδοῦμε ὅτι ὁ ἴδιος ἔρως γιὰ τὴν ἀληθινὴ ζωὴ, ποὺ καταυγάζει τὸ πρόσωπο τοῦ Σωκράτη στὸ «Συμπόσιο» καὶ στὸ «Φαῖδρο», βρίσκεται καὶ στὸ «Φαίδωνα». Ἡ ζωὴ λέει ὁ Σωκράτης στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ «Φαίδωνος» εἶναι θεϊκὸ δῶρο, γι' αὐτὸ καὶ δὲν μποροῦμε νὰ κάμωμε ὅ,τι θέλωμε μ' αὐτὴ. Ἡ ζωὴ, σὰν θεϊκὸ δῶρο ποὺ εἶναι, μᾶς βάζει ὠρισμένα χρέη. Κι' αὐτὴ μονάχα ἡ κατηγορηματικὴ δήλωση θὰ ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ δείξη ὅτι δὲν παρατιέται ὁ Σωκράτης, στὸ «Φαίδωνα» ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ ζωὴ. Ὅπως στοὺς δύο ἐκείνους διαλόγους ὅπου ὑμνεῖται ὁ ἔρως, ἔτσι κι' ἐδῶ ὁ Σωκράτης εἶναι θετικὰ ἐλεύθερος. Ὅπως ἐκεῖ, ποὺ μιλάει γιὰ τὸν ἔρωτα, γιορτάζει, ἔτσι κι' ἐδῶ, ποὺ μιλάει γιὰ τὸν θάνατο, γιορτάζει. Τὴν ὥρα τοῦ θά-

ναίτου ὁ Σωκράτης γιορτάζει τὴν ἀληθινὴ ζωὴ. Λίγο πρὶν πεθάνει προσπαθεῖ νὰ κάμῃ στίχους. Ἄλλὰ καὶ ὅλος ὁ διάλογος ποὺ κάνει μετὰ τοὺς φίλους του τὴ στιγμὴ αὐτὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνα γιόρτασμα τῆς ζωῆς τῆς ἀληθινῆς, τῆς φιλοσοφικῆς ζωῆς. "Ὅπως σ' ὅλη του τὴ ζωὴ ἐθεώρησε ὑπηρεσία τοῦ θεοῦ Ἀπόλλωνα νὰ γνωρίσῃ τὸν ἑαυτό του, «γνώθι σαυτόν», ἔτσι καὶ τώρα γιορτάζει τὸν ἴδιο θεό, τὸν Ἀπόλλωνα, καὶ τὸ γιόρτασμα αὐτὸ εἶναι βέβαια κάπως διαφορετικὸ ἀπ' ἐκεῖνο ποὺ κάνουν οἱ Ἀθηναῖοι τὶς ἡμέρες αὐτὲς ποὺ ἔστειλαν «θεωρία» στὴ Δῆλο. Τὸ γιόρτασμα τοῦ Σωκράτη εἶναι μιὰ πραγματικὴ, πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ λατρεία τοῦ θεοῦ, εἶναι μιὰ φιλοσοφικὴ θεωρία, ἐνῶ τῶν Ἀθηναίων εἶναι μιὰ θεωρία πομπῆς. Καὶ ὅπως οἱ κύκνοι ὅταν πρόκειται νὰ πεθάνουν, τραγουδᾶνε ὄχι, ὅπως νομίζουν οἱ ἄνθρωποι, γιατί θέλουν νὰ θρηνησοῦν τὸ θάνατο, ἀλλὰ γιατί μετὰ τὴ μαντικὴ δύναμη ποὺ πῆραν ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα προαισθάνονται τὴν εὐτυχία τῶν στόν Ἄδη, ἔτσι καὶ ὁ Σωκράτης, ποὺ θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του σύντροφο τῶν κύκνων καὶ ἀφιερωμένο στόν ἴδιο θεό, τὸν Ἀπόλλωνα, δὲν ἀφίνει τὴ ζωὴ χωρὶς τραγοῦδι (Φαίδ. 85 α.β.γ.). Καὶ τὸ τραγοῦδι τοῦ Σωκράτη γιὰ τὴ ζωὴ εἶναι ὁ φιλοσοφικὸς διάλογος. Μιὰ τελετὴ καὶ μυσταγωγία εἶναι ὅλη ἡ ζωὴ ἔτσι ὅπως τὴν ζῆ φιλοσοφικὰ ὁ Σωκράτης. Καὶ δὲν εἶναι ὁ Σωκράτης κατὰ τὴν τελετὴ τῆς ζωῆς ἀπλὸς ναρθηκοφόρος, ἀλλὰ βάρχης, γιατί αὐτὸς εἶναι τὸ σύμβολο τοῦ ἀνθρώπου ποὺ φιλοσόφησε ὀρθά, (Φαίδ. 69 δ). Ὁ Σωκράτης εἶναι λοιπὸν καὶ στὸ «Φαίδωνα» ὁ ἄνθρωπος ποὺ εἶναι πολὺ κοντὰ στὴ ζωὴ, εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἔχει βαθειὰ νοιώσει τί εἶναι ζωὴ.

Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ κεντρικὸ πρόβλημα τοῦ «Φαίδωνος». Ἄν στὴ «Πολιτεία» γίνεται ἡ βαθειὰ ἀνάλυση τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς πρὸς τὰ ἔξω ἔτσι ὅπως διαφοροποιεῖται μέσα στὴν πολιτικὴ πράξη, στὸ «Φαίδωνα» ἀναλύεται τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς πρὸς τὰ μέσα. Δὲν πρόκειται στὸ «Φαίδωνα» γιὰ μιὰ ὀρισμένη δύναμη τῆς ψυχῆς, γιὰ μιὰ εἰδικὴ ἰκανότητα, οὔτε πάλι πρόκειται γιὰ μιὰ πνευματικὴ ἀνάλυση ὅλων τῶν ἰκανοτήτων τῆς ψυχῆς. Ἄλλὰ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἐδῶ πρόβλημα εἶναι ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ ὡς πρὸς τὴν ὑπόστασή της, τὴν ἐσωτερικότητά της, ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴ της τὴν ἴδια. Ἡ ἀξία τῆς ψυχῆς, ἡ ἀθανασία της, εἶναι τὴ στιγμὴ αὐτὴ τὸ πρόβλημα. Τώρα ποὺ πρό-

κειται να πεθάνη ὁ ἄνθρωπος πού ἔζησε κατ' ἀξίαν, πού φιλοσόφησε ὀρθά, τῆ στιγμῆ αὐτῆ πρέπει νὰ γίνῃ μιὰ καθολικὴ ἐποπτεία ὄχι μονάχα τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ζωῆς, τῆς ψυχῆς.

Τὸ πρόβλημα ὅμως τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἔχει μέσα του δύο προβλήματα, τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο. Γιὰ νὰ καταλάβωμε ἐκεῖνο πρέπει νὰ νοιώσουμε τί εἶναι ζωὴ καὶ τί εἶναι θάνατος, καὶ ποιά σχέση ὑπάρχει μεταξύ των. Ἄν ὡς τώρα ἦταν πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀξία της, τῆ στιγμῆ τούτη γίνεται πρόβλημα καὶ ὁ θάνατος ὁ ἴδιος. Γι' αὐτὸ τώρα πιά τίθεται πραγματικὰ καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἀξίας τῆς ζωῆς. Κανένα ἄλλο φιλοσοφικὸ σύστημα πρὶν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα δὲν καταπιάσθηκε τόσο σοβαρὰ μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου καὶ συνεπῶς κανένα δὲν ἐφιλοσόφησε τόσο σοβαρὰ ἐπάνω στὴν ἀξία τῆς ζωῆς. Ἡ θρησκεία τοῦ Ὁρριζμοῦ, πού δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ συναισθηματικὴ καὶ μεταλογικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τῆς ψυχῆς σ' ὅλη του τὴν ἔκταση, ἀνοιξε πρώτη τὸν δρόμο γιὰ νὰ γίνῃ συνειδητὸ τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου. Ὁ Πλάτων, χωρὶς βέβαια νὰ κρατήσῃ τὸ δόγμα τοῦ Ὁρριζμοῦ, ἔδωκε βάθος φιλοσοφικὸ στὸν ὀρθικὸ μῦθο γιὰ τὴν ψυχὴ, γιὰ τὸν θάνατο καὶ γιὰ τὴ ζωὴ τῆς ψυχῆς ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατο. Ὁ πλούσιος μῦθος τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὴν ψυχὴ καὶ τὴ ζωὴ της στὸν ἄλλο κόσμος δείχνει πόσο γόνιμα αἰσθάνθηκε τὴν ὀρθικὴ παράδοση ὁ ἴδιος. Ὅσα λέει ὁ Πλάτων στὸ «Φαίδωνα» γιὰ τὸ εἶναι, τὴν οὐσία τῆς ψυχῆς, πολλὲς μάλιστα φορὲς καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον τὰ λέει, δείχνουν τὴν ὀρθικὴ των καταγωγὴ.

Ἀναμεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου δὲν ὑπάρχει μονάχα ἡ σχέση πού εἶναι προσιτὴ στὴ πείρα, ἀλλὰ καὶ μιὰ ἀντίθετη. Ὁχι μόνον ὀδηγεῖ ἓνας δρόμος ἀπὸ τὴν ζωὴ πρὸς τὸν θάνατο, ἀλλὰ καὶ ἓνας ἄλλος δρόμος ὀδηγεῖ ἀπὸ τὸ θάνατο πρὸς τὴ ζωὴ. Ἐνας παλαιὸς λόγος λέει ὅτι οἱ ψυχὲς τῶν ἀνθρώπων πᾶνε ἀπ' ἐδῶ πρὸς τὰ κεῖ καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἔρχονται πάλι ἐδῶ. Ἐνα ἀξίωμα τοῦ Ἡρακλείτου ὀρίζει ὅτι κάθε τι πού γίνηται, πού ἔχει γένεση, ἔρχεται ἀπὸ τὸ ἀντίθετό του, ἐφ' ὅσον βέβαια εἶναι στὴ φύση του νάχη ἀντίθετο (Φαίδ. 70 ε). Τὸ μεγαλύτερο γίνεται ἀπὸ τὸ μικρότερο. Τὸ καλύτερο ἀπὸ τὸ κατώτερο. Τὸ δικαιώτερο ἀπὸ τὸ ἀδικώτερο, καὶ τὸ ἀντίθετο. Ὡστε μεταξὺ δυὸ ἀντιθέτων ὑπάρχουνε δυὸ δρόμοι πού ὀδηγοῦνε ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο. Ὁ ἓνας δρόμος δείχνει τὴ γένεση

ἀπὸ τὸ ἀρνητικὸ στὸ θετικὸ κοὶ ὁ ἄλλος δείχνει τὴ γένεση ἀπὸ τὸ θετικὸ στὸ ἀρνητικὸ. Ἀντίθετο στὴ ζωὴ εἶναι ὁ θάνατος, ἀντίθετο στὸ «ζῆν» εἶναι τὸ «τεθνᾶναι». Θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὑπάρχουν καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν δυὸ ἀντιθέσεων δυὸ δρόμοι ποὺ δείχνουν δυὸ εἴδη γενέσεων. Ὁ ἓνας δείχνει τὴ γένεση ἀπὸ τὴ ζωὴ πρὸς τὸ θάνατο κι' ὁ ἄλλος τὴ γένεση ἀπὸ τὸ θάνατο στὴ ζωὴ. Ἀπὸ τὴ ζωὴ πᾶμε στὸ θάνατο· αὐτὸ εἶναι κάτι ποὺ τὸ βλέπομε ὅλοι μας, αὐτὴ εἶναι ἡ πείρα μας. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ αὐτὴ ποὺ βίβαμε ὅτι τ' ἀντίθετα γεννιέονται ἀμοιβαίᾳ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι καὶ ἡ ζωὴ ἔρχεται ἀπὸ τὸ θάνατο, γιατί θάνατος εἶναι ἡ ἀντίθεση στὴ ζωὴ (Φαίδ. 71 ε, 72 α). Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι κάπου ὁποῦθε ξαναγυρίζει στὴ ζωὴ. Πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι πηγὴ τῆς ζωῆς εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἐμεῖς καλοῦμε θάνατο. Ἡ ζωὴ εἶναι ἀδύνατο ν' ἀκολουθῆ μονάχα μιὰ γένεση, μιὰ κατεύθυνση, νὰ πηγαινῆ δηλαδὴ πάντα πρὸς τὸ θάνατο, γιατί τότε θάρχονταν στιγμὴ ποὺ θὰ πέθαινε ὅλη ἡ ζωὴ. Ἡ διαδικασία τῆς ζωῆς δὲν εἶναι εὐθύγραμμη, ἀλλὰ παλινδρομικὴ, εἶναι κυκλικὴ (Φαίδ. 72 β.).

Ἡ ἀκολουθία ὅμως αὐτὴ τῶν σκέψεων στηρίζεται σὲ μιὰ δογματικὴ προϋπόθεση ποὺ γίνεται σιωπηρὰ, στὴ προϋπόθεση ὅτι ἡ ψυχὴ, πρὶν ἔρθῃ στὴ ζωὴ, ὑπάρχει, προϋπάρχει στὸν Ἄδη, ὅπως λέει στὴ μυθικὴ γλῶσσα ὁ Πλάτων. Ἔτσι προϋποτίθεται ἐδῶ ἐκεῖνο ποὺ πρόκειται νὰ ἀποδειχθῆ. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς δὲν ἀποδεικνύεται ἀλλὰ προϋποτίθεται δογματικά. Καὶ ὅμως ἡ ἀκολουθία αὐτὴ τῶν σκέψεων ἔχει μιὰ ἰδιαίτερη σημασία, γιατί θέτει γιὰ πρώτη φορὰ μέσα στὴ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς τῆς ζωῆς. Γιὰ νὰ καταλάβωμε μάλιστα τὴ σημασία της πρέπει νὰ τὴν ἀπαλλάξωμε ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ, δογματικὴ, μεταφυσικὴ της διατύπωση ποὺ ἔχει στὸ «Φαίδωνα». Τότε φανερῶνεται τὸ νόημα ποὺ ἔχουν αὐτὲς οἱ θρησκευτικὰ διατυπωμένες σκέψεις. Πραγματικὰ πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὴ διαδικασία τοῦ γίγνεσθαι τῆς ζωῆς γενικὰ (Φαίδ. 70, δ. 71 δ, 72. δ.). Θάνατος καὶ ζωὴ εἶναι δυὸ τρόποι τοῦ γίγνεσθαι, εἶναι δυὸ γενέσεις. Ἡ κίνησις πρὸς τὸ θάνατο ἀπαιτεῖ καὶ τὴν ἀντίθετη κίνησις, ἀπὸ τὸ θάνατο πρὸς τὴ ζωὴ, ἂν δὲν πρέπει ὅλα νὰ πεθάνουν κάποτε. Γιατί ὅμως ἡ ἀντίθετη κίνησις πρέπει νὰ ὀδηγῆ ἀπὸ τὸ θάνατο πρὸς τὴ ζωὴ; Γιατί δὲν

είναι δυνατόν ή ζωή νάρχεται από κάτι άλλο κι' όχι από τὸ θάνατο; Γιατί ὁ θάνατος εἶναι ή ἀπόλυτη ἀντίθεση πρὸς τή ζωή. "Αν ή ζωή ἐγίνονταν ἀπό κάτι άλλο καὶ τότε θὰ ἔρχονταν στιγμή πού ὅλα πάλι θὰ πέθαιναν. «Εἰ γάρ ἐκ μὲν τῶν ἄλλων τὰ ζῶντα γίγνοιτο, τὰ δὲ ζῶντα θνήσκοι, τίς μηχανή μὴ οὐχὶ πάντα καταναλωθῆναι εἰς τὸ τεθνᾶναι; οὐδὲ μίᾳ μοι δοκεῖ.» (Φαίδ. 72 δ.). Ὁ θάνατος καὶ στή περίπτωση αὐτὴ θὰ ἦταν τὸ ἀναγκαῖο τέρμα αὐτῆς τῆς διαδικασίας. Ἡ ζωὴ λοιπὸν δὲν γίνεται ἀπὸ τὴ συνένωση ἄλλων οὐσιῶν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀρνησὴ τῆς, πού εἶναι ὁ ἴδιος ὁ θάνατος. Μονάχα ὁ θάνατος εἶναι δυνατόν νὰ τεθῆ ὡς ἀρχὴ τῆς ζωῆς. Μὲ ἄλλα λόγια ή ζωὴ πρέπει ν' ἀρχίσει ὡς ἀρχὴ τοῦ ἑαυτοῦ τῆς τὴν μὴ-ζωή, καὶ ὄχι μιὰ οἰαδὴποτε οὐσία. Πέρα ἀπὸ τὴ ζωὴ εἶναι ή μὴ-ζωή, αὐτὴ εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ θάνατο. Ἄρα ὁ θάνατος εἶναι ή ἀρχὴ τῆς ζωῆς. Ἡ ἔννοια τοῦ θανάτου δὲν εἶναι λοιπὸν τώρα ἔννοια ὅπως διόλου ἀρνητικὴ· ὁ θάνατος δὲν εἶναι ἐκεῖνο πού μᾶς δείχνει ή πείρα, δηλαδὴ ἓνα τέρμα μονάχα τῆς ζωῆς, ἀλλὰ εἶναι καὶ ή ἀρχὴ τῆς ζωῆς. Ὁ δρόμος πού ὀδηγεῖ ἀπὸ τὴ ζωὴ πρὸς τὸ θάνατο ἀποχτᾷ τώρα μιὰ καινούργια σημασία, δὲν εἶναι ὁ δρόμος αὐτὸς μονάχα ή ἀρνησὴ τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ ή θέσση τῆς ζωῆς, γιατί ή ζωὴ καὶ ὅταν κατευθύνεται πρὸς τὸν θάνατο, πηγαίνει πρὸς τὴν ἀρχὴ τῆς.

Τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κεντρικώτερα προβλήματα τοῦ «Φαίδωνος», καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς φωτίζεται στὸ διάλογον αὐτὸν ἀπὸ τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου. Ὁ θάνατος εἶναι ἐκεῖνο πού ἀπασχολεῖ καὶ πρέπει ν' ἀπασχολῆ τὸν φιλόσοφο. Ἐρωτᾶται μονάχα ποιὸς θάνατος. Οἱ πολλοὶ ἔχουν δίκαιο ὅταν νομίζουν ὅτι οἱ «τῶ ὄντι φιλοσοφοῦντες» θανατώνουν τὸν ἑαυτό τους, καὶ ὅτι οἱ φιλόσοφοι εἶναι ἄξιοι θανάτου, ἀλλὰ οἱ πολλοὶ δὲν γνωρίζουν τί λένε μ' αὐτό, γιατί δὲν γνωρίζουν τί σημαίνει θάνατος γιὰ τὸν φιλόσοφο (ἢ τε θανατῶσι) καὶ μὲ ποιὸ τρόπο εἶναι οἱ φιλόσοφοι ἄξιοι θανάτου (ἢ ἄξιοι εἰσὶ θανάτου (Φαίδ. 64 β, γ). Ὅτι ὁ θάνατος εἶναι τὸ κεντρικώτερο πρόβλημα τοῦ «Φαίδωνος» φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ή εἰσαγωγὴ τοῦ διαλόγου διαπνέεται ἀπὸ τὸν στοχασμὸ τοῦ θανάτου. Ἄλλως τε αὐτὸ εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς στιγμῆς ἐκείνης, ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτη. Τώρα λοιπὸν πού ὁ φιλόσοφος ἔχει ἀπέναντί του τὸ θάνατο

εἶναι ἡ καλύτερη στιγμή γιὰ νὰ εἰπωθοῦν μερικὰ πράγματα γιὰ τὸ θάνατο· γιὰ νὰ ἀποκαλυφθῇ ἀπὸ τὸν πλατωνικὸ Σωκράτη ἡ ἔννοια τοῦ θανάτου. Κατὰ τοῦτο ἄλλως τε διαφέρει ἡ φιλοσοφικὴ ζωὴ ἀπὸ τὴν ἀφιλοσόφητη ὅτι στὴν πρώτη ὁ θάνατος γίνεται πρόβλημα, ἐνῶ ἡ δεύτερη βλέπει τὸ θάνατο σὰν μιὰ περίπτωση. Ὁ θάνατος σὰν πρόβλημα εἶναι κάτι ριζικὰ ἀντίθετο παρὰ ὁ θάνατος σὰν φυσικὸ γεγονός. Σὰν φυσικὸ γεγονός βλέπει τὸ θάνατο ὁ ἀφιλοσόφητος ἄνθρωπος, καὶ μάλιστα σὰν γεγονός ποὺ γίνεται μιὰ φορά, στὸ τέλος τῆς ζωῆς. Ὁ θάνατος σὰν πρόβλημα εἶναι κάτι ποὺ παρακολουθεῖ τὸ φιλόσοφο σ' ὅλη τὴ ζωὴ. Ὁ θάνατος εἶναι τόσο σύμφωνος μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ζωὴ ὥστε ὁ φιλόσοφος δὲν θέλει τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ πεθάνῃ ἢ καὶ νὰ ἔχῃ πεθάνῃ: «οὐδὲν ἄλλο αὐτοὶ ἐπιτηδεύουσιν ἢ ἀποθνήσκειν τε καὶ τεθνάναι». (Φαίδ. 64, α).

Γιατὶ ὁδηγεῖ ἡ φιλοσοφία πρὸς τὸ θάνατο καὶ γιὰ τὴν εἶναι ὁ θάνατος τὸ μέλημα τὸ μοναδικὸ τοῦ φιλοσόφου; Πρὶν ἀπαντήσωμε στὸ ἐρώτημα αὐτὸ πρέπει νὰ ὀρίσωμε τί σημαίνει ἐδῶ ὁ θάνατος. Ὁ ὀρισμὸς τοῦ θανάτου ποὺ δίνει στὸν «Φαίδωνα» ὁ Σωκράτης, καὶ ποὺ δὲν εἶναι καθόλου διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν ὀρισμὸ ποὺ ἔδινε ἡ ὀρφικὴ θρησκεία, εἶναι ὅτι θάνατος εἶναι ἡ ἀπελευθέρωση τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα. Θάνατος εἶναι τὸ «εχωρίσθαι» τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα. Ὁ χωρισμὸς αὐτός, ὅπως τὸν ἐννοεῖ ὁ ὀρφισμὸς, ἔχει ἠθικὴ καὶ πραγματικὴ σημασία. Ὁ ἠθικὸς χωρισμὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα, δηλαδή ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ψυχῆς στὸν ἠθικὸ τῆς ἀγῶνα ἀπὸ τὸ σῶμα, αὐτὸ εἶναι ποὺ ὁδηγεῖ καὶ στὸν πραγματικὸ χωρισμὸ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα, ποὺ εἶναι ὁ τελικὸς θρησκευτικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς. Στὸ «Φαίδωνα» ὅμως δὲν πρόκειται γιὰ τὴ θρησκευτικὴ αὐτὴ ἀπαίτηση. Ἡ ἠθικὴ ἀπελευθέρωση τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα, ἡ αὐτονομία τῆς ψυχῆς, ἀποχτᾷ ἐδῶ μιὰ εὐρύτατη σημασία. Θάνατος ἐδῶ σημαίνει τὴν ἀνεξαρτησία τῆς ψυχῆς ἀπὸ κάθε τι ποὺ τὴν ἐμποδίζει νὰ φθάσῃ στὴ γνώση τῆς καθαρῆς ιδέας. Θάνατος εἶναι ἐδῶ ἡ ὑπερνίκηση τῶν ἐμποδίων ποὺ μᾶς βάζουν οἱ αἰσθήσεις γιὰ νὰ φθάσωμε στὴ καθαρὴ γνώση. Ὁ θάνατος δηλαδή στὸ «Φαίδωνα» ἔχει σημασία ἠθικὴ, ἀλλὰ καὶ θεωρητικὴ. Ὁ λόγος γενικὰ πρέπει νὰ ἀπελευθερωθῇ μὲ τὸν θάνατο. Ὁχι μονάχα ὁ λόγος τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ λόγος τῆς αὐσίας.

τῆς ἐπιστήμης. Ὁ φιλοσοφικός θάνατος ἔχει σκοπὸ νὰ κάμῃ τὸν ἄνθρωπο αὐτοκυβέρνητο καὶ ἠθικὰ καὶ λογικά, γιατί ἐν ὄσῳ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνακατωμένη μὲ τὸ σῶμα, δηλαδή ἐν ὄσῳ ἔχει σωματικά κριτήρια, δὲν θὰ μπορέσῃ ποτὲ νὰ ἀγγίξῃ πραγματικά τὴν ἀλήθεια. Σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ἡ θέα τῆς ἀλήθειας. Αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς καὶ στὸ «Φαίδωνα» καὶ στὸ «Συμπόσιο» καὶ στὸ «Φαῖδρο». Ὅμως στὴ θέα τοῦ ὄντος φθάνομε μονάχα ἅμα ἀπελευθερωθούμε ἀπὸ τὰ κριτήρια τοῦ σώματος. Ἡ ἀπελευθέρωση αὐτή, πού στὸ «Συμπόσιο» καὶ στὸ «Φαῖδρο» χαρακτηρίζεται ὡς «ἀ ν ἄ β α σ η», στὸ «Φαίδωνα» λέγεται «θ ἄ ν α τ ο ς». Ὁ θάνατος γίνεται στὸ «Φαίδωνα» τόσο θετικὴ ἔννοια, ἀποχτᾶ τόση σημασία, ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι ἐκεῖνο πού δὲν μποροῦμε νὰ τὸ πετύχωμε στὴ ζωὴ καὶ πού τόσο τὸ ποθοῦμε, τὴ γνώση καὶ τὴ φρόνηση, νὰ τὸ πετυχαίνομε στὸ θάνατο. Ἡ διατύπωση ὅμως αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ μᾶς παρασύρῃ. Θάνατος εἶναι ἐδῶ ὁ ἀπόλυτος ἔρως τῆς ἀλήθειας καὶ ἡ ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸ σῶμα. Φθάνομε στὴν ἀλήθεια, στὴ θέα τῆς ἀλήθειας, ὅταν ἔχομε ὅσο τὸ δυνατόν λιγώτερη σχέση μὲ τὸ σῶμα (Φαίδ. 67 α).

Γιὰ νὰ ἀγγίξωμε τὴν ἀλήθεια, γιὰ νὰ ζήσωμε μὲ ἄλλα λόγια ἔτσι ὅπως ἀξίζει καὶ ὅπως ὀρίζει ἡ φιλοσοφία, πρέπει νὰ εἴμαστε ὅσο μποροῦμε πιὸ πολὺ κοντὰ στὸ θάνατο. Αὐτὸ δὲν θὰ εἶπῃ ὅτι πρέπει νὰ ποθοῦμε τὸν φυσικό μας θάνατο, οὔτε νὰ τὸν ἐπιδιώκωμε, ἀλλὰ νὰ θανατώσωμε ὅ,τι μᾶς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸ ἰδανικὸ τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν θέα τῆς ἀλήθειας. Κανεὶς δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ πεθάνῃ μόνος του, ὁ Θεὸς μονάχα ἔχει δικαίωμα νὰ μᾶς λύσῃ ἀπὸ τούτῃ τὴ ζωὴ. Ἐκεῖνο πού εἶναι ὄχι μόνον δικό μας δικαίωμα, ἀλλὰ καὶ χρέος, εἶναι νὰ λύσωμε ἠθικὰ καὶ λογικά τὸν ἑαυτό μας ἀπὸ τοῦτον τὸν κόσμον, ἀπὸ τὸ σῶμα. Αὐτὸς εἶναι ὁ θάνατος τοῦ φιλοσόφου. Θάνατος σημαίνει ἐδῶ ἠθικὴ καὶ λογικὴ ἀκεραίωση τῆς ζωῆς. Ζωὴ δὲν εἶναι ἐκεῖνο πού νομίζουν οἱ πολλοί, νὰ ζῆ κανεὶς σὲ στενὸ σύνδεσμο μὲ τὸ σῶμα καὶ τὰ πάθη του, ἀλλὰ ζωὴ εἶναι αὐτὸ πού ἐδῶ ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα «θάνατος».

Ζωὴ εἶναι στὴ φιλοσοφία ὁ θάνατος τῆς κοινῆς ζωῆς. Ἡ ἠθικὴ καὶ θεωρητικὴ συλλογὴ τῆς ψυχῆς τοῦ φιλοσόφου, τὸ ἀντίκρουσμα τῆς ἰδέας, χαρακτηρίζεται στὸ «Φαίδωνα» ὡς θάνατος καὶ γιατί ὁ φιλοσοφικός στοχασμὸς σημαίνει ἕνα κλείσιμο τῆς ψυχῆς στὸν ἑαυτό της

(67 γ) καὶ γιὰ τὴ στιγμὴ αὐτὴ ἐδῶ πού πρόκειται ὁ Σωκράτης νὰ πεθάνῃ ἀποχτιᾶ βαθειὰ συμβολικὴ σημασία ὁ θάνατός του. Ἀπ' ἐδῶ φαίνεται ὅτι ὅλη του ἡ ζωὴ δὲν ἦταν τίποτα ἄλλο παρὰ προετοιμασία γιὰ τὸ θάνατο· δηλαδή συλλογὴ συστηματικὴ τῆς ψυχῆς στὸν ἑαυτό της. Ὁχι μονάχα αὐτὴ τὴ στιγμὴ πού θὰ πεθάνῃ καὶ φυσικὰ ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλη του τὴ προηγούμενη ζωὴ δὲν ἔκανε τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἐτοιμάζεται γιὰ τὸν θάνατο. Δὲν πρόκειται ὅμως ἐδῶ γιὰ καμμιά θρησκευτικὴ ἐντρούφηση, οὔτε γιὰ καμμιά ὑπερφυσικὴ ζωὴ. Ἡ μελέτη τοῦ θανάτου δὲν σημαίνει ἐδῶ τίποτα ἄλλο παρὰ τὴ μελέτη τῆς ἀλήθειας. Τὸ πνεῦμα, ἡ ἀλήθεια, γιὰ ν' ἀποκαλυφθῇ ἀπαιτεῖ ἕνα ἀποτράβηγμα τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ ἄμεσα χρονικὰ καὶ αἰσθητὰ ἀντικείμενα. Τὸ ἀποτράβηγμα τοῦτο ἀπὸ τὴ χρονικότητα τῆς ζωῆς, πού στὸ «Συμπόσιο» καὶ στὸ «Φαίδρο» χαρακτηρίζεται «ἔρω», ὀνομάζεται στὸ «Φαίδωνα» θάνατος. Ἡ νόηση τῆς ἀλήθειας εἶναι ἀντίθετη πρὸς κάθε προσήλωση τῆς ψυχῆς στὴ ποικιλία τῶν αἰσθήσεων. Ἡ πνευματικὴ ζωὴ δὲν συμβαδίζει μὲ τὴν σωματικὴ ζωὴ. Συλλογὴ τῆς ψυχῆς σημαίνει ὡς ἕνα βαθμὸ ἄρνηση τοῦ σώματος. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸν ἀσκητισμὸ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐδῶ ἡ ψυχὴ ἀποτραβιέται ὅλως διόλου ἀπὸ τὸν κόσμο, παρατιέται ἀπὸ κάθε ἐπίδραση ἐπάνω στὸν κόσμο. Ἐνῶ στὸ «Φαίδωνα» δὲν πρόκειται γιὰ ἄρνηση ὀλοκληρωτικὴ τοῦ κόσμου. Ὁ Σωκράτης πεθαίνει γιὰ τὴν ἀγωνίσθηκε γιὰ τὴν ἰδέα τῆς ἀρετῆς, γιὰ τὴν χτύπησε σ' ὅλη του τὴ ζωὴ τὸ ψεῦδος τῆς σοφιστικῆς. Πρωταρχικὴ σημασία ἔχει καὶ γιὰ τὸ «Φαίδωνα» ἡ παιδεία τῆς ψυχῆς, ἐνῶ ὁ ἀσκητισμὸς δὲν ἀποδίδει σημασία στὸ μέγιστο τῆς ψυχῆς μὲ τὴν παιδεία, μὲ τὴν ἐπιστήμη. Ἡ παιδεία ἔχει τόση σημασία στὸ «Φαίδωνα» ὥστε αὐτὸ εἶναι τὸ μοναδικὸ πρᾶγμα πού παίρνει ἡ ψυχὴ μαζί της γιὰ τὸν ἄλλο κόσμο «οὐδὲν γὰρ ἄλλο ἔχουσα εἰς ἄδου ἢ ψυχὴ ἔρχεται πλὴν τῆς παιδείας τε καὶ τροφῆς» (Φαίδ. 107, δ). Πίσω λοιπὸν ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Σωκράτη ὑπάρχει ὁ μέγιστος ἠθικὸς ἀγῶνας γιὰ τὴν ζωὴ, γιὰ τὴν πολιτεία, γιὰ τὸ δίκαιο. Ἐνῶ πίσω ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ ἀσκητῆ ὑπάρχει τὸ κενό, τὸ ἀρνητικὸ ἀντίκρουσμα τῆς ζωῆς. Ἡ φυσικὴ καὶ σωματικὴ ζωὴ τοῦ Σωκράτη ὑπηρετεῖ τὴν πνευματικὴν του ζωὴν. Ὁ Σωκράτης δὲν σπουδάζει

ζει τὸ θάνατο γιατί βαρέθηκε τὴ ζωὴ ἀλλὰ γιατί ἔτσι νοιώθει πιὸ βαθυὰ τὴ ζωή.

Στὸ «Φαίδωνα» λοιπὸν δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ ἀσκητικὴ ἀναχώρηση ἀπὸ τὴ ζωὴ, ἀλλὰ γιὰ μιὰ καινούργια ἀποψη τῆς ζωῆς· γιὰ μιὰ καινούργια θεωρία τῆς ζωῆς. Στὸ «Φαίδωνα» δὲν ἔχομε μιὰ ἀποστροφή ἀπὸ τὴ ζωὴ γενικὰ, ἀλλὰ μιὰ κριτικὴ τῆς κοινῆς, ἀβαθῆς καὶ ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ ἀκαρπῆς ζωῆς. Ἡ φιλοσοφικὴ ζωὴ ποὺ ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴ νόηση τῆς ιδέας εἶναι βέβαια ἀντίθετη πρὸς τὴν κοινὴ καὶ ἀβαθὴ ζωὴ, ποὺ καταγίνεται μὲ σκιές καὶ νομίζει πὼς ἔτσι συλλαμβάνει τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ δὲν εἶναι καθόλου ἀντίθετη πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς. Ἡ φιλοσοφικὴ ζωὴ θέτει τῷ ὄντι τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς σὲ ὄλο του τὸ βάθος καὶ σὲ ὄλη του τὴν ἔνταση. Ὁ φιλόσοφος δὲν εἶναι ἀναχωρητῆς, ἀρνητῆς τῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἔχει βάλει σκοπὸ νὰ νοιώσῃ βαθυὰ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ζωὴ. Γιὰ τὸν Πλάτωνα μάλιστα ἡ σχέση τοῦ φιλοσόφου καὶ τῆς φιλοσοφίας μὲ τὴν ζωὴ εἶναι ἀμεση. Τὸ θέμα ὄλων σχεδὸν τῶν διαλόγων του εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς ἀξίας τῆς ζωῆς. Ἡ ἀξία τῆς ζωῆς ρυθμίζεται ὅμως ἀπὸ κάποια ἀρχή, ἀπὸ ἓνα σκοπὸ. Αὐτὸν τὸν σκοπὸ τῆς ζωῆς τὸν ὀρίζει ὁ Πλάτων μὲ τὴν ιδέα. Ἡ ιδέα εἶναι ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς. Ἡ ιδέα δίνει νόημα στὴ ζωὴ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ιδέα στὸν Πλάτωνα δὲν εἶναι ἓνα ἀγαθὸ ποὺ εἶναι χωριστὸ ἀπὸ τὴ ζωὴ, ἀλλὰ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ἀγαθὸ ποὺ δικαιώνει καὶ μορφώνει τὴ ζωὴ. Ἡ ιδέα ἔχει τόση ἀξία καὶ εἶναι κάτι θεῖο γιατί ἀκριβῶς δίνει νόημα στὴ ζωὴ, γιατί ἔχει δημιουργικὴ δύναμη ἐπάνω στὴ ζωὴ. Ἡ ζωὴ χωρὶς τὴν ιδέα εἶναι ἀνάξια, εἶναι ἓνα ψηλάφισμα μέσα στὸ σκοτάδι. Ἡ ζωὴ μὲ τὴν ιδέα εἶναι γεμάτη φῶς. Ἡ ἀνώτατη ιδέα μέσα στὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος, ἡ «ιδέα τοῦ ἀγαθοῦ», ἂν καὶ τοποθετεῖται τόσο ψηλά, ἂν καὶ εἶναι «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας», ὅμως, ἢ μᾶλλον ἀκριβῶς γι' αὐτό, εἶναι ἡ αἰτία τῆς ζωῆς. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ δεχθῆ κανεὶς ὅτι ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὴ ζωὴ, ἀφοῦ ἡ πρώτη, ἡ θεμελιακὴ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς, ἡ ιδέα τοῦ ἀγαθοῦ, εἶναι ἡ αἰτία τῆς ζωῆς; Καὶ ὅμως στὸ «Φαίδωνα» τὸ πλησίασμα τῆς ιδέας σημαίνει μιὰ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ ζωὴ, χαρακτηρίζεται ὡς μιὰ κίνηση ἀπὸ τὴ ζωὴ πρὸς τὸ θάνατο.

Ἡ κατανόηση τῆς ιδέας ὡς ἀρχῆς τῆς ζωῆς, χαρακτηρίζεται στὸ «Φαίδωνα» ὡς ἀρνηση τῆς ζωῆς. Ποιᾶς ζωῆς; Εἶναι αὐτονόητο ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν ἀβασίη, ἀφιλοσόφητη ζωή. Ἡ κοινὴ ζωὴ, ἡ ἀβασίη, ἂν θέλῃ νὰ γίνῃ ἐκεῖνο ποὺ πρέπει, ἂν θέλῃ νὰ γίνῃ ἀθάνατη, πρέπει νὰ ἀρνηθῆ τὸν ἑαυτὸ τῆς, πρέπει νὰ πεθάνῃ. Ἡ ζωὴ γιὰ νὰ φθάσῃ στὸ σκοπὸ τῆς πρέπει νὰ ἀρνηθῆ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι τώρα. Ἡ μοναδικὴ προϋπόθεση γιὰ νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνο ποὺ τοῦ ἔχει ὀρίσει ἡ θεία μοῖρα εἶναι τὸ πέρασμα ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ θάνατο. Ὁχι τὸν φυσικὸ θάνατο, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν θάνατο ποὺ ὀδηγεῖ στὸ ἠθικὸ ξαναγέννημα. «Πέθανε καὶ γίνου». Ἡ φράση αὐτὴ τοῦ Goethe ἐρμηνεύει κλασικὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ «Φαίδωνος». Γιὰ νὰ ἰδῆς τὴν ιδέα, τὴν ἀλήθεια, πρέπει πρῶτα νὰ πεθάνῃς, δηλαδὴ ν' ἀρνηθῆς ἐκεῖνο ποὺ εἶσαι. Ἡ ψυχὴ σου ἅμα ἰδῆ τὴν ιδέα θ' ἀπορροφηθῆ τόσο, θὰ συγχωνευθῆ τόσο μαζί τῆς, ὥστε ὅλη ἡ ἄλλη τῆς ζωὴ, ἡ προηγούμενη, θὰ τῆς φανῆ σὰν θάνατος. Μονάχα ἀφοῦ περάσῃ ἡ ψυχὴ ἀπὸ ἓνα τέτοιο θάνατο μπορεῖ νὰ φθάσῃ στὴν ἀληθινὴ ζωή.

Ὁ ἰδεαλισμὸς αὐτὸς δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὸν μυστικισμό, γιὰτὶ ὁ πλατωνικὸς ἰδεαλισμὸς θέτει τὴν ιδέα γιὰ τὴ ζωὴ, καὶ ἡ μέθη τοῦ φιλοσόφου μὲ τὴν ιδέα ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα μιὰ νηφαλιότητα ἀπόλυτη μέσα στὴ ζωὴ, μιὰ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ὀλοκλήρωση, ἐνῶ ὁ μυστικισμὸς βγάζει τὴν ψυχὴ ὅλως διόλου ἀπὸ τὴ ζωὴ. Οὔτε θέλει ὁ μυστικισμὸς νὰ διαμορφώσῃ τὴ ζωὴ. Ἡ ζωὴ τοῦ εἶναι ἐμπόδιο. Ὁ πλατωνικὸς ἰδεαλισμὸς ἀνανεώνει τὴ ζωὴ· δίνει στὴ ζωὴ τὸ πραγματικὸ τῆς νόημα. Δὲν ἀρνεῖται τὴ ζωὴ στὴν οὐσία τῆς, στὴ ρίζα τῆς, ἀλλὰ ἀρνεῖται ὅλα ὅσα ἔχουν σκεπάσει τὴ ζωὴ, ὅλα τὰ ἐμπόδια τῆς ζωῆς. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος εἶναι μιὰ ἀπελευθέρωση τῆς ζωῆς ἀπὸ τὰ δεσμά τῆς, ὄχι ὅμως καὶ μιὰ ἀρνηση τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴ ρίζα τῆς. Ἡ ζωὴ ἐδῶ ἀναφέρεται σὲ μιὰ καθολικὴ ἀρχή, ποὺ ἂν καὶ εἶναι πέρα ἀπ' ὅλα, ὅμως εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ αἰτία τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Ὅπως ἀρνεῖται κριτικὰ ἡ πλατωνικὴ ἠθικὴ ὅλα ὅσα ἀπὸ τὰ παραδομένα ἀγαθὰ δὲν δικαιώνονται μπροστὰ στὴν ιδέα τοῦ ἀγαθοῦ, ἔτσι ἀρνεῖται καὶ τὴ ζωὴ γενικά, ἐφ' ὅσον δὲν κατευθύνεται πρὸς τὴν ιδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ιδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἡ ἀνώτατη ἀρχὴ καὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀξίας τῆς.

ζωής. Τίποτα δὲν ἔχει ἀξία ἐφ' ὅσον δὲν ἀντλεῖ τὴν ὑπόστασή του καὶ τὴ δύναμή του ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ὁ λόγος ποὺ ἀναγκάζει τὴ φιλοσοφία νὰ ἀρνηθῆ τὰ λεγόμενα ἀγαθὰ καὶ νὰ θέσῃ τὰ πραγματικὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ σημαίνει ἀπόλυτη ἀρνηση ἀλλὰ καὶ ἀπόλυτη θέσῃ τῆς ζωῆς. Σημαίνει ἀρνηση τῆς ἀπλῆς, ἀβαθῆς κα' ἀφιλοσόφητης καὶ θέσῃ τῆς ζωῆς στὴν ἐσωτερικὴ τῆς σημασία. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ θεμελιώνει τὴ κατεύθυνση τῆς ζωῆς, ἐνῶ χωρὶς τὴν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἡ ζωὴ εἶναι ἀκατεύθυντη, εἶναι χωρὶς νόημα. Μὲ τὴν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἡ ζωὴ εἶναι πραγματικὰ συγκεντρωμένη στὸν ἑαυτὸ τῆς, ἐνῶ χωρὶς τὴν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι σκόρπια. Σημασία μεγάλη ἔχει στὸ «Φαίδωνα» ὅτι ἡ κίνηση πρὸς τὴν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ χαρακτηρίζεται ὡς κίνηση ἀπὸ τὴν ζωὴ πρὸς τὸ θάνατο. Ἡ κίνηση αὕτη σημαίνει τὴν ἀρνηση τῆς ἀφιλοσόφητης ζωῆς, γι' αὐτὸ χαρακτηρίζεται θάνατος. Ὁ θάνατος ὅμως αὐτὸς εἶναι ἡ προϋπόθεση τῆς γνήσιας ζωῆς τῆς ψυχῆς· τῆς ζωῆς ἐκείνης ὅπου ἡ ψυχὴ βρῖσκει τὸ κέντρο τοῦ ἑαυτοῦ τῆς καὶ ἀνακαλύπτει τὸν πραγματικὸ τῆς λόγο. Αὕτη εἶναι ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ πλατωνικοῦ ἰδεαλισμοῦ καὶ τοῦ μυστικισμοῦ. Στὸν ἰδεαλισμὸ ἡ ἀρνηση δὲν εἶναι τέρμα, ἀλλὰ ἀπλὸ στάδιο τῆς ψυχῆς. Ἡ ἀρνηση ἐδῶ εἶναι προϋπόθεση γιὰ νὰ προχωρήσῃ ἡ ψυχὴ βαθύτερα στὸν ἑαυτὸ τῆς, γιὰ νὰ θέσῃ στερεώτερα τὸ εἶναι τῆς. Καὶ στὸν ἰδεαλισμὸ ὅμως ἡ ζωὴ μόνη τῆς δὲν ἔχει ἀξία. Ἡ ἰδέα δίνει ἀξία στὴ ζωὴ.

Ὁ πόνος εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ὀδηγεῖ τὴ ζωὴ στὴν ἐσωτερικὴ τῆς ἀρχή, καὶ ἐσωτερικὴ ἀρχὴ τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἰδέα. Ὁ πόνος γίνεται πηγὴ τοῦ στοχασμοῦ. Ὁ στοχασμὸς ποὺ ἔχει πηγὴ τὸν πόνο, ὁ στοχασμὸς, ποὺ εἶναι ἐξαγορασμένος μὲ ἐσωτερικὸ μόχθο καὶ σὲ ἀντίθεση πρὸς τὰ κριτήρια τοῦ σώματος καὶ τῶν αἰσθήσεων, εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς θάνατος. Ἡ φιλοσοφία συνεπῶς, ποὺ εἶναι ἡ πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ στοχασμοῦ, ποὺ ἔχει πηγὴ τὸν πόνο, εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς κίνηση τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν ζωὴ πρὸς τὸν θάνατο. Ὁ θάνατος ὅμως αὐτὸς δὲν εἶναι ὁ φυσικός, ἀλλὰ εἶναι ὁ θάνατος ὅλων τῶν στοιχείων ποὺ εἶναι ἀντίθετα στὴ θεμελίωση τῆς γνώσης καὶ τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῆς ψυχῆς. Ὁ θάνατος αὐτὸς ὀδηγεῖ σὲ μιὰ ἀνώτερη

ζωή, ἢ καλύτερα στὴ πραγματικὴ ζωή, ποὺ ἔχει καὶ αὐτὴ γιὰ θέατρο τῶν ἀγώνων τῆς τοῦτον τὸν κόσμο.

Σύμφωνα μ' αὐτὰ τὸ πρόβλημα τὸ κεντρικὸ τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ζωῆς, εἶναι ἡ «μελέτη τοῦ θανάτου.» Ἡ μελέτη ὅμως τοῦ θανάτου δὲν ἔχει ὡς ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τὸν θάνατο τὸν ἴδιο, ἀλλὰ τὴ ζωὴ στὴ πραγματικὴ τῆς ἀξία. Γι' αὐτὸ ἡ μελέτη τοῦ θανάτου ποὺ ζητάει ὁ Σωκράτης στὸ «Φαίδωνα» εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴ μελέτη τῆς ζωῆς. Τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου στὸ «Φαίδωνα». Τὸ νὰ θέλῃ ὁ φιλόσοφος νὰ πεθάνῃ, καὶ αὐτὸ λέει ὁ Σωκράτης πρέπει νὰ εἶναι τὸ κύριό του μέλημα, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ ἐπιθυμῇ τὸν φυσικὸ του θάνατο. Ὑπάρχουν δυὸ εἶδη θανάτου, ὁ θάνατος ποὺ θὰ προκληθῇ ἀπὸ τὸ φαρμάκι ποὺ θὰ πιῇ ὁ Σωκράτης καὶ ὁ θάνατος ποὺ ὀδηγεῖ στὴ θέα τῆς ιδέας. Ὁ θάνατος ποὺ ἔχει ἀξία εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ὀδηγεῖ στὴν καθόραση τῆς ιδέας, εἶναι ὁ θάνατος ποὺ ζητάει ἡ φιλοσοφία, ὁ θάνατος ποὺ τὸν δοκίμασε ὁ Σωκράτης σ' ὅλη του τὴν ζωὴ. Στὸ φυσικὸ θάνατο καταλήγουν ὅλα ὅσα ζοῦν—καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὰ ζῶα—καὶ ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔχει φθάσει στὸν προορισμό του καὶ ἐκεῖνος ποὺ δὲν κατώρθωσε νὰ ὑψωθῇ πάνω ἀπὸ τὴν ποικιλία τῶν αἰσθήσεων καὶ νὰ ἀγγίξῃ τὸν λόγο.

Ὅμως ὑπάρχει μιὰ σχέση μεταξὺ τοῦ φιλοσοφικοῦ θανάτου καὶ τοῦ σωματικοῦ θανάτου. Ὁ φιλοσοφικὸς θάνατος, «τὸ θνήσκειν» ποὺ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ φιλοσόφου στὸ «Φαίδωνα», δὲν σημαίνει μονάχα τὴν ἀπόσταση ποὺ παίρνει ὁ φιλόσοφος ἀπὸ τὴν κοινὴ ζωὴ, καὶ τὴν σχέση του μὲ τὴν ιδέα, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἡ αἰτία ποὺ κάνει τὸν φιλόσοφο νὰ μὴ λογαριάζῃ τὸ φυσικὸ θάνατο. Γιὰ κεῖνον ποὺ ἔχει πραγματώσει τὸ φιλοσοφικὸ θάνατο μέσα του, γιὰ κεῖνον ποὺ ἐνώθηκε μὲ τὴν ιδέα, ὅσο τοῦτο εἶναι δυνατὸν στὸν ἄνθρωπο, ὁ φυσικὸς θάνατος δὲν ἔχει πιά τὴν σημασία ποὺ ἔχει γιὰ τοὺς πολλοὺς. Ὁ φυσικὸς θάνατος δὲν εἶναι γι' αὐτὸν ἓνα τέρας, ἀλλὰ ἓνα ἐπεισόδιο μέσα στὴ ζωὴ του. Γι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔχει ζήσει φιλοσοφικὰ τὸ θάνατο, καὶ αὐτὸ σημαίνει ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔχει ζήσει τὴ ζωὴ τῆς ιδέας, εἶναι πάντα ἕτοιμος καὶ γιὰ τὸ φυσικὸ, τὸ σωματικὸ θάνατο. Ἡ ζωὴ τοῦ

άνθρώπου που φιλοσοφεί γνήσια είναι και μιὰ προετοιμασία για τὸ φυσικὸ θάνατο.

Ὁ Σωκράτης, ἔτσι ὅπως παρουσιάζεται στὸ «Φαίδωνα», ζῆ ἀπόλυτα τὴν ἴδια στιγμή και τὴ ζωὴ και τὸ θάνατο. Ὁ φυσικὸς του θάνατος και ὁ φιλοσοφικὸς του θάνατος δὲν ἀποτελοῦνε δυὸ ἀντίθετες κατευθύνσεις, ἀλλὰ ἓνα γίνεσθαι, μιὰ κίνηση. Ἄν ὁ φιλοσοφικὸς θάνατος εἶναι ἡ ἀνάβαση πρὸς τὴν ἰδέα, τότε εἶναι ἀδύνατο και ὁ φυσικὸς θάνατος νὰ εἶναι ἐμπόδιο πρὸς τὴν ἀνάβαση αὐτή. Τουναντίον ὁ φυσικὸς θάνατος θὰ καταργήσῃ ἓνα ἐμπόδιο για τὴν ἀπόλυτη θεὰ τῆς ἰδέας. Ἔτσι τὸν φυσικὸ θάνατο τὸν ἐρμηνεύει ὁ Σωκράτης ἀπὸ τὸν φιλοσοφικὸ. Ὅπως ἡ φιλοσοφικὴ ζωὴ εἶναι μιὰ ἀπελευθέρωση τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα—ὅσο εἶναι τοῦτο δυνατόν στὸν ἄνθρωπο—ἔτσι και ὁ φυσικὸς θάνατος τοῦ Σωκράτη θὰ σημαίνη μιὰ τέτοια ἀπελευθέρωση. Δὲν μπορεῖ νάχη κανένα ἄλλο ἀποτέλεσμα. Ἐφ' ὅσον τὸ ἰδανικὸ τέρμα τοῦ φιλοσοφικοῦ θανάτου εἶναι ἡ ἀνάταση, ἡ συλλογὴ τῆς ψυχῆς και ἡ θεὰ τῆς ἰδέας, ὅποῦθε φωτίζεται και ἡ ζωὴ και ἀποχτᾶ τὸ νόημά της, δὲν εἶναι δυνατόν ὁ φυσικὸς θάνατος νὰ ἐρχεται σὲ ἀντίθεση πρὸς αὐτὸν τὸ σκοπὸ. Γι' αὐτό, τὸ τρομερὸ για τοὺς πολλοὺς ἐρώτημα τί τοὺς περιμένει ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατο, μέσα στη ψυχὴ τοῦ Σωκράτη μεταβάλλεται σὲ χαρούμενη προσδοκία. Ὁ Σωκράτης ἔχει τὴν ἐλπίδα πὼς και μετὰ τὸ φυσικὸ τοῦ θάνατο δὲν θ' ἀλλάξη τίποτε μέσα του.

Ὁ τρόπος αὐτὸς με τὸν ὁποῖον ζῆ τὸν θάνατο ὁ Σωκράτης φανερώνη ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς ἀντιμετωπίζεται ἐδῶ ἀπόλυτα. Ὁ θάνατος δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ καταργήσῃ τὴν ἠθικὴ ἀξία τῆς ζωῆς. Τουναντίον ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ θανάτου γίνεται ἐδῶ πρώτη φορὰ μιὰ βαθειὰ ἐρμηνεία τῆς ζωῆς και τῆς ἀξίας της. Ὁ θάνατος, ἀπὸ ἀρνητικὸ γεγονὸς που ἦταν ὡς τώρα, ἀποχτᾶ θετικὴ σημασία. Αὐτὴ εἶναι μιὰ καινούργια ἀλήθεια που μᾶς ἀποκαλύπτει ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης στὸ «Φαίδωνα». Ὁ θάνατος, ὄχι μόνον δὲν εἶναι ἀρνητικὸ γεγονὸς, ἀλλὰ γίνεται βάση για νὰ ἐρμηνευθῆ ἡ ἀξία τῆς ζωῆς. Και ὅπως ἔχει ἡ ζωὴ ἀπόλυτη ἀξία ὅταν τὴν ρυθμίζει ἡ ἰδέα, ἔτσι και ὁ θάνατος ἔχει ἀπόλυτη ἀξία ὅταν εἶναι ἓνα παρακόλουθο τοῦ φιλοσοφικοῦ θανάτου. Ἡ ἀξία τῆς ζωῆς εἶναι τὸ κύριο πρόβλημα και μέσα

στὸν φιλοσοφικὸ καὶ μέσα στὸ φυσικὸ θάνατο. Γι' αὐτὸ ὁ «Φαίδων» καταφάσκει τὴ ζωὴ ἀπόλυτα. Τὴν ἀξία ὅμως τῆς ζωῆς τὴν βλέπει ὁ «Φαίδων» ἀπὸ μιὰ καινούργια σκοπιά, τὴν σκοπιά τοῦ θανάτου. Ἀπὸ τὴ σκοπιά τούτη ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀξία της παίρνει ἓνα καινούργιο βῆθος ποὺ ἦταν ἀγνωστο πρὶν μέσα στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία.

Ζωὴ καὶ θάνατος δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ τὰ στάδια ποὺ μέσα τους μπορεῖ νὰ ζήσει ὁ ἄνθρωπος τὴ ζωὴ τῆς ιδέας. Καὶ ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος ἔχουνε ἴση ἀξία, ἐφ' ὅσον ρυθμίζονται ἀπὸ τὴν ιδέα. Γι' αὐτὸ τὸ ἓνα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταργῆ ἐκεῖνο ποὺ οἰκοδομεῖ τὸ ἄλλο. Δὲν εἶναι δυνατὸν ὁ θάνατος νὰ μηδενίξῃ τὴν ἀξία τῆς ζωῆς. Ἡ ζωὴ ποὺ ἄρχισε νὰ κινῆται πρὸς τὴν ιδέα, ποὺ ἄρχισε νὰ ἀνεβαίνει πρὸς τὴν ιδέα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χάσῃ τὴν ἀξία της ἀπὸ τὸν θάνατο. Ἀντίθετα καὶ ὁ θάνατος εἶναι τόσο θετικὸ γεγονὸς ὥστε ἀξίζει κανεὶς νὰ πεθαινῇ. Ὁ Σωκράτης παραγγέλλει στὸν Εὐηνὸ πὼς ἂν εἶναι ἀληθινὸς φιλόσοφος πρέπει νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ στὸ θάνατο (Φαίδ. 61 γ). Ὅμως δὲν πρέπει νὰ καταφύγῃ στὴ βία, δὲν πρέπει μὲ ἄλλα λόγια νὰ αὐτοκτονήσῃ, γιατί ἓνας παλιὸς λόγος λέει ὅτι τοῦτο εἶναι ἀθέμιτο. Ὡστε ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος προτιρέπει ὁ Σωκράτης τὸν Εὐηνὸ νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ πρὸς τὸ θάνατο, ἀπὸ τὸ ἄλλο ὅμως νομίζει πὼς δὲν πρέπει νὰ προκαλέσῃ μόνος του τὸ φυσικὸ του θάνατο. Ἀπὸ τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ Σωκράτη φαίνεται ὅτι ὁ θάνατος δὲν εἶναι κάτι ἀρνητικὸ, ἀλλὰ θετικὸ. Δὲν εἶναι ὅμως ὁ θάνατος κάτι ποὺ πρέπει κανεὶς νὰ τὸ προτιμήσῃ ὅπως δήποτε ἀπὸ τὴ ζωὴ. Εἶναι κι' αὐτὸς ἓνα στάδιο τοῦ ἀνθρώπινου δρόμου. Ὁ Πλάτων γιὰ νὰ σκορπίσῃ κάθε παρεξήγηση ποὺ θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ γεννηθῇ ἀπὸ τὸ διάβασμα τοῦ «Φαίδωνος» ὅτι τάχα ὁ Σωκράτης στὸ «Φαίδωνα» προτιμάει τὸν θάνατο παρὰ τὴ ζωὴ, ἔλυσε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ διαλόγου τὸ ζήτημα τῆς αὐτόβουλης καταστροφῆς τῆς ζωῆς. Ἡ αὐτόβουλη ἀφαίρεση τῆς ζωῆς ἀποκρούεται, ἂν καὶ ὁ Σωκράτης ἀφίνει τὴ ζωὴ μὲ μιὰ σταθερὴ ἐλπίδα, θᾶλεγε κανεὶς μὲ μιὰ πεποίθηση. Ἔτσι γίνεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ διαλόγου φανερὸ ὅτι ἡ «μελέτη τοῦ θανάτου» κρύβει ἓνα πολὺ βαθύτερο πρόβλημα καὶ ὅτι δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὴν αὐτόβουλη ἀφαίρεση τῆς ζωῆς. Ὁ Σωκράτης ἀποκρούει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ διαλόγου τὴν αὐτοκτονία μὲ ἓνα ὀρθικὸ ἐπιχείρημα. Σύμφωνα μ' ἓνα

παληὸ ὄρφικὸ λόγο εἴμαστε βαλμένοι μέσα σὲ μιὰ φυλακή, μέσα στὸ σῶμα, ἀπὸ τοὺς θεοὺς καὶ δὲν ἔχομε δικαίωμα νὰ φύγωμε μόνοι μας ἀπὸ τὴ φυλακή. Ὁ Σωκράτης προσθέτει ὅτι φύλακές μας εἶναι οἱ θεοὶ καὶ ὅτι ἔμεῖς οἱ ἄνθρωποι εἴμαστε χτήματα τῶν θεῶν. Ἔτσι μετριάζει κάπως τὸ φοβερὸ λόγο τοῦ Ὀρφισμοῦ ὅτι εἴμαστε φυλακισμένοι μέσα στὸ σῶμα σὰν κατάδικοι. Ὅμως καὶ ἡ ἀντίρρηση τοῦ Κέβητος εἶναι πολὺ εὐλογη. Ἄν δεχθοῦμε ὅτι στὴ ζωὴ μᾶς φροντίζουν οἱ θεοὶ, πῶς φύλακές μας εἶναι οἱ θεοὶ, καὶ ὅτι ἔμεῖς εἴμαστε χτήματα τῶν θεῶν, τότε ὁ χαρούμενος θάνατος τοῦ φιλοσόφου δὲν ἐξηγεῖται. Ὁ φιλόσοφος εἶναι ὁ πιὸ φρόνιμος. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατὸν ὁ πιὸ φρόνιμος νὰ χαίρεται γιατί χάνει τὴ φροντίδα τῶν θεῶν; Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ φεύγη κανεὶς ἀπὸ τὴ ζωὴ χαρούμενος, ὅπως κάνει ὁ Σωκράτης, ἀφοῦ οἱ θεοὶ εἶναι οἱ προστάτες τῆς ζωῆς; Ὁ Κέβης λέει ὅτι τὸ ἀντίθετο θὰ ἔπρεπε νὰ γίνεται· οἱ ἄφρονες καὶ οἱ ἀνόητοι νὰ φεύγουν ἀπὸ τὴ ζωὴ μὲ χαρὰ, ἐνῶ οἱ φρόνιμοι καὶ οἱ φιλόσοφοι θὰ πρεπε ν' ἀφίνουν τὴ ζωὴ μὲ βαθειὰ λύπη.

Στὴν ἀντίρρηση αὕτη ποὺ κάνει ὁ Κέβης ἀπαντᾷ πολὺ ἀπλὰ ὁ ὁ Σωκράτης. Εἶναι λέει πεισμένος ὅτι κι' ἐκεῖ ποὺ θὰ πάη, ἅμα φύγει ἀπ' ἐδῶ, θὰ εὔρη καλοὺς θεοὺς. Αὕτη ἡ πεποίθηση ποὺ ἔχει τοῦ δίνει τὸ δικαίωμα νὰ πεθαίνῃ ἡσυχος. Ἔχει, ἐκτὸς αὐτοῦ, τὴν ἐλπίδα ὅτι ἐκεῖ θὰ εὔρη καὶ καλοὺς ἀνθρώπους. Γι' αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι βέβαιος. Μὰ γιὰ τὸ πρῶτο εἶναι ἀπόλυτα βέβαιος· ἐκεῖ ποῦ θὰ πάη θὰ εὔρη ἀσφαλῶς τὴν προστασία καλῶν θεῶν. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ αὕτη φαίνεται ὁ θάνατος σὰν κάτι θετικό. Καὶ ἡ πεποίθηση τούτη συνέχει ὅλο τὸν διάλογο.

Καὶ ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος εἶναι κάτω ἀπὸ τὴν προστασία καλῶν θεῶν. Ἡ καλωσύνη τῶν θεῶν δίνει καὶ στὴ ζωὴ καὶ στὸ θάνατο θετικὴ ἀξία. Ὅποιος δὲν ἔχει πεποίθηση γιὰ τὴν καλωσύνη αὕτη τῶν θεῶν αὐτὸς νομίζει πῶς μονάχα ἡ ζωὴ ἔχει θετικὴ ἀξία, ἐνῶ ὁ θάνατος εἶναι ἀρνητικός. Εἶναι ἡ βαθύτατη πεποίθηση τοῦ Πλάτωνος ἐπάνω στὴν ὁποία στηρίζεται ὁ «Φαίδων» ὅτι ἡ καλωσύνη, τὸ ἀγαθόν, εἶναι ἡ ἀνώτατη ἀρχή. Τὸ ἀγαθὸ ὅμως περιέχει καὶ τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο. Ζωὴ καὶ θάνατος εἶναι πάντα μαζί. Μέσα στὴ ζωὴ ὑπάρχει ὁ θάνατος καὶ μέσα στὸ θάνατο ὑπάρχει ἡ ζωὴ. Τὸ ἓνα δὲν μπορεῖ νὰ

χωρισθῆ ἀπὸ τἄλλο. Θάνατος δὲν εἶναι ἐκφῖνο ποὺ νομίζουν οἱ πολλοί, ἢ τελευταία στιγμή τῆς ζωῆς, ἀλλὰ ὁ παντοεινὸς συνοδὸς τῆς ζωῆς. Εἶναι πολὺ συγγενὴς μετὰ τῆ ζωῆ ὁ θάνατος, ὅσο ἀντίθετος κι' ἂν φαίνεται. Τὴν συγγένειά τους αὐτὴ τὴν ἀφείλουν στὴ καλὴ θεότητα. Μέσα στὴ καλὴ θεότητα βρίσκουν καὶ τὰ δυὸ τὴν ἐνότητά των. Ἀπὸ τὴν καλωσύνη ἐκεῖνη εἶναι δυνατόν νὰ δικαιωθοῦν καὶ τὰ δυὸ, καὶ ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος. Ἀπὸ τὴν καλωσύνη τῆς θεότητας εἶναι δυνατόν καὶ πρέπει νὰ ἐχτιμῆσιν κανεὶς θετικά, ὄχι μονάχα τὴ ζωὴ ἀλλὰ καὶ τὸ θάνατο. Καλοὶ θεοὶ κυβερνοῦν τὸ θάνατο καὶ καλοὶ ἐπίσης θεοὶ κυβερνοῦνε καὶ τὴ ζωὴ. Ἔτσι πρέπει νὰ δώσῃ κανεὶς τὴν κατάφραση του καὶ στὴ ζωὴ καὶ στὸ θάνατο. Ὅταν ἔχει κανεὶς γιὰ σκοπιὰ τὴν καλωσύνη αὐτὴ βλέπει τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο ὄχι ἀντίθετα ἀναμεταξύ των, ἀλλὰ φιλικά. Τὸ νὰ πεθαίνῃ κανεὶς δὲν μπορεῖ λοιπὸν νὰ σημαίνῃ κακό, ἀφοῦ κι' ὁ θάνατος ἔχει τὴν καταγωγὴν του ἀπὸ τὴν καλωσύνη. Ὅπως ὁ θάνατος δὲν εἶναι κάτι ξεχωριστὸ ἀπὸ τὴ ζωὴ, ἔτσι καὶ ἡ ζωὴ κρύβει μέσα της τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου. Τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου δίνει βάθος καὶ ἔνταση στὴ ζωὴ, γιὰτὶ γιὰ νὰ φθάσῃ ἡ ζωὴ σ' αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία τοῦ προβλήματος πρέπει ὡς ἓνα σημεῖο ν' ἀρνηθῆ τὸν ἑαυτὸ της, πρέπει νὰ θυσιάσῃ ἓνα βαθμὸ τὸν ἑαυτὸ της.

Γιὰ τὸν ἄνθρωπο ποὺ βλέπει τὸν θάνατο σὰν ἐχθρὸ τῆς ζωῆς, γιὰ τὸν ἄνθρωπο ποὺ βλέπει τὸν θάνατο ὅλως διόλου ἀρνητικά, δὲν εἶναι δυνατόν ἡ ζωὴ νὰ ἀποχτήσῃ τὸ πραγματικὸ της βάθος. Ὁ πλοῦτος τῆς ζωῆς κερδίζεται σιγὰ-σιγὰ ἀφοῦ συμφιλιωθῆ ἡ ἴδια μετὰ τὸν θάνατο καὶ κατορθώσῃ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ του νὰ ἰδῆ τὸν ἑαυτὸ της. Ὁ θάνατος, ὅταν τὸν ζῆ ἡ ζωὴ μέσα της, μεγαλώνει ἀφάνταστα τὴν προοπτικὴν της. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ θανάτου χάνει ἡ ζωὴ ὄχι τὴν ἀξία της, ἀλλὰ τὴν ἰδιοτέλειά της. Ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τοῦ θανάτου μεγαλώνει πολὺ ὁ ὄριζοντας τῆς ζωῆς. Ἡ ζωὴ ἅμα ἀποβάλλει τὴν ἰδιοτέλειά της, τότε γίνεται πραγματικὸ ἀγαθόν, τότε γίνεται ἀξία ἀπόλυτη. Ἡ ζωὴ καταξιώνεται μετὰ τὴν κατανόησιν τοῦ θανάτου. Ὁ θάνατος εἶναι λοιπὸν ἡ μοναδικὴ προϋπόθεσις γιὰ νὰ φθάσῃ ἡ ζωὴ στὸ βάθος της καὶ στὴ συνείδησιν τῆς ἀξίας της.

Ἡ πεποίθησις ὅτι καὶ τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο κυβερνάει μιὰ θεία καλωσύνη εἶναι ἡ ἀρετηριὰ γιὰ νὰ θεμελιωθῆ ἡ ἀθανασία τῆς

ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀληθινοῦ φιλοσόφου λέει ὁ Πλάτων στὴν Πολιτεία (486 α) θέλει νὰ ἀπλωθῆ πρὸς ὄλο τὸ θεῖο καὶ πρὸς ὄλο τὸ ἀνθρώπινο. Θέλει νὰ φθάσῃ σὲ μιὰ θεὰ ὄλου τοῦ χρόνου καὶ ὄλου τοῦ ὄντος. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ αὐτὴ χάνει ὅλως διόλου τὴν ἀρνητικότητα ποὺ ἔχει γιὰ τοὺς πολλοὺς ὁ θάνατος. Ἡ σκοπιὰ αὐτὴ εἶναι πέρα ἀπὸ τὸν θάνατο. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἠθικὸς ἀγώνας μέσα στὴ ζωὴ ἔχει ἀπόλυτη σημασία. Ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἀγωνίσθηκε γιὰ τὴν ἀλήθεια ξεπερνάει τὰ ὅρια τοῦ πεπερασμένου χρόνου καὶ τόπου (Πολιτεία 498 δ). Ὡστε ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη γιὰ τὴν ἀλήθεια, εἶναι ἀθάνατη γιὰ τὴν ἰδέα, γιὰ τὴν πραγμάτωση τῆς ὁποίας μάχεται, εἶναι πέρα ἀπὸ χρόνο καὶ τόπο. Κάθε μεγάλη ἀπόφαση τῆς ψυχῆς, κάθε ἠθικὴ νίκη, κάθε κατάκτηση τῆς ἰδέας ἀπὸ τὴν ψυχὴν, καταργεῖ τὴ χρονικότητα. Ἡ αἰωνιότητα δὲν εἶναι κάτι ποὺ κερδίζεται χωρὶς ἀγῶνα, χωρὶς μόχθο.

Ὁ ἀγώνας τῆς ψυχῆς μέσα στὸ χρόνο γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἰδέας ἔχει γιὰ τὸν Πλάτωνα ἀπόλυτη σημασία. Ἡ ζωὴ εἶναι γιὰ τὸν ἀνθρώπο, γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἓνα χρέος. Τὸ χρέος αὐτὸ συνίσταται στὴν πραγμάτωση τῆς ἰδέας. Τὸ χρέος αὐτὸ ἔχει ἀπόλυτη σημασία καὶ γι' αὐτὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς θετικῆς καθὼς καὶ τῆς ἀρνητικῆς ἀντιμετώπισης τοῦ χρέους αὐτοῦ εἶναι μόνιμα. Ἡ ἀντίθεση μεταξὺ θετικοῦ καὶ ἀρνητικοῦ, ποὺ ἔχει τὴν αἰτία της στὴ σχέση ἢ μὴ τῆς ψυχῆς μὲ τὴν ἀλήθεια, εἶναι μιὰ ἀντινομία ποὺ δὲν καταργεῖται μὲ τὸν θάνατο. Ὁ Πλάτων γιὰ νὰ ἐκφράσῃ αὐτὴν τὴν ἀντινομία καταφεύγει στὸ μῦθο. Ὁ Ὀρφισμὸς τοῦ πρόσφερε τὸν ἀνάλογο μῦθο, ποὺ ὁ Πλάτων τοῦ ἔδωκε καινούργιο βάθος. Στὸ τέλος μερικῶν διαλόγων, ποὺ ἔχουνε σημασία καθαρὰ ἠθικὴ, ὅπως εἶναι ὁ «Γοργίας», ἡ «Πολιτεία» καὶ ὁ «Φαίδων», ὁ Πλάτων, ἔπειτα ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴν ἔρευνα τοῦ προβλήματος τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῆς ζωῆς, φωτίζει μυθικὰ ὅλη τὴν διαφορὰ ποὺ διαπίστωσε ὁ λόγος μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Μὲ τὸν μυθικὸν τοῦ λόγου ὁ Πλάτων ὑπερβάλλει τὴν ἀντίθεση αὐτὴν ποὺ ὑπάρχει μέσα στὴν ζωὴ, τὴν ὑπερεντείνει. Ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸν χρόνο, ὅπου ὑπάρχει, τὴν προβάλλει καὶ μέσα στὴν αἰωνιότητα. Στὴν ἀντινομία μεταξὺ δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας δίνει ὁ Πλάτων ἀπόλυτη σημασία. Αὐτὸ τὸ καταλαβαίνει κανεὶς ἀπὸ τὸν μῦθο τοῦ Πλάτωνος, ὁ ὁποῖος

παρακολουθεῖ τὸ ἠθικὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς καὶ μετὰ τὸν θάνατο· Μεταχειρίζεται ὁ Πλάτων τὰ σύμβολα τῆς ὄρφικῆς θρησκείας γιὰ νὰ παρουσιάσῃ τὴ σοβαρότητα ποὺ ἔχει γι' αὐτὸν τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῆς ζωῆς.

Ἡ σχέση τοῦ Πλάτωνος μὲ τὴν ὄρφικὴ θρησκεία καὶ τὸν ὄρφικὸ μῦθο δὲν εἶναι ἡ σχέση πιστοῦ, ἀλλὰ ἀνθρώπου ποὺ στέκει πάνω ἀπὸ κάθε θετικὴ θρησκεία τῆς ἐποχῆς του. Τὸ γεγονὸς ὅτι μεταχειρίζεται τὰ ἐκφραστικὰ σύμβολα τοῦ ὄρφικοῦ μύθου δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Πλάτων ἐνόθευσε τὴν φιλοσοφική του ἠθικὴ μὲ τὴν ἠθικὴ ἐνὸς δόγματος, ὅπως εἶπαν πολλοί. Ὁ ὄρφικὸς μῦθος στὰ χέρια τοῦ Πλάτωνος εἶναι μονάχα ἐκφραστικὸ ὄργανο. Ὁ μῦθος εἶναι γιὰ τὸν Πλάτωνα ἕνας καινούργιος τρόπος λόγου ποὺ δίνει αἰσθητὴ εἰκόνα σὲ κάτι ποὺ δὲν ἐξαντλεῖται λογικά. Ὁ μῦθος εἶναι ἕνα σταμάτημα ποὺ γίνεται ἐπάνω στὸ δρόμο τῆς διαλεκτικῆς, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ ἐκφρασθῇ εἰκονικά, πλαστικά, αἰσθητά, ἀπλὰ τὸ νόημα ποὺ ἔχει ἡ ψυχὴ καὶ ἡ ζωὴ της. Ὁ μῦθος εἶναι ἔργο τέχνης. Ὅπως ἕνα καλλιτέχνημα μᾶς δίνει μιὰ αἰσθητὴ παράσταση, μᾶς φανερώνει αἰσθητὰ ἕνα βαθύτερο νόημα, ἔτσι καὶ ὁ μῦθος μᾶς ἀποκαλύπτει αἰσθητὰ, μὲ σύμβολα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου τὶς διαστάσεις τῆς ψυχῆς, τὰ βύθη τῆς ψυχῆς. Ὁ μῦθος ἀνοίγει μιὰ καινούργια προοπτικὴ γιὰ τὴν ἐσωτερικότητα τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ συγκλονιστικὴ διδαχὴ τοῦ πλατωνικοῦ μύθου, καὶ ἰδίᾳ τῶν μύθων τῶν τριῶν μεγάλων διαλόγων ποὺ ἀναφέραμε, εἶναι ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει ρίζες ποὺ φθάνουν ὡς τὴν αἰωνιότητα. Ὅτι κάνει ἡ ψυχὴ ἐδῶ κάτω ἔχει τὸν ἀντίκτυπό του ὡς τὴν αἰωνιότητα. Τόση εἶναι ἡ σοβαρότητα ποὺ ἔχει γιὰ τὸν Πλάτωνα τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς. Ὁ τρόπος τοῦ βίου, οἱ πράξεις καὶ οἱ ἀποφάσεις τῆς ψυχῆς, ἔχουν αἰώνια σημασία. Ἡ ψυχὴ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ θέατρο ἠθικῶν ἀγώνων, μέσα στὴ ψυχὴ εἶναι δυνατὸν νὰ σχηματισθῇ ἕνα κόσμος ἠθικός, ἂν ἡ ρίζα της εἶναι ἀθάνατη, ἂν ἡ ἀθανασία εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐκφράζεται ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς. Ἄν τίποτε δὲν χάνεται ἀπὸ μέσα της, ἀπὸ τὴν ψυχὴ, ἂν ἡ ἴδια εἶναι ἀθάνατη, τότε ἀξίζει νὰ μάχεται κανεὶς γιὰ τ' ἀγαθὰ τῆς ψυχῆς. Καὶ ἂν ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη τότε ἀκριβῶς ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ φροντίδα ὄχι μόνον γιὰ τὸν περιορισμένο καιρὸ τῆς ζωῆς ἀλλὰ γιὰ πάντα [Φαίδ. 107, γ]. Ὁ θάνατος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σβύνη

οὔτε τὸ καλὸ οὔτε τὸ κακό. Ἐάν ὁ θάνατος ἦταν καὶ θάνατος τῆς ψυχῆς τότε θὰ ἦταν εὐτύχημα μεγάλο γιὰ τοὺς κακοὺς, γιατί μαζί με τὴν ψυχὴ τους θὰ ἔχαναν καὶ τὸ κακὸ ποὺ ἔκαμαν. Ἡ ἀθανασία αὐτῆ τῆς ψυχῆς καὶ τῶν κακῶν ἀνθρώπων ἔχει τοῦτο τὸ νόημα, ὅτι μιὰ μονάχα διέξοδο ἔχουν καὶ αὐτοὶ γιὰ νὰ λυτρωθοῦν ἀπὸ τὸ κακό, τὸν δρόμο τῆς ἐκούσιας ἀλλαγῆς τῆς ζωῆς (Πολιτεία, 610, δ,ε).

Ἡ ἐννοια τῆς ἀθανασίας δίνει λοιπὸν μεγάλο βάθος στὸ ἠθικὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς, ἡ ἀθανασία δὲν εἶναι κάτι ἀσχετο ἀπὸ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία τῆς ψυχῆς. Ἀθάνατη εἶναι καὶ ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία, ἐφ' ὅσον ἡ ψυχὴ τὴν καταφάσκει. Τὰ ἔργα τῆς ψυχῆς εἶναι ἀθάνατα, τὴν παρακολουθοῦν αἰώνια. Ὁ θάνατος ὄχι μόνον δὲν σβύνει τὰ ἔργα αὐτά, ἀλλὰ τὰ ἀποκαλύπτει. Μετὰ τὸ θάνατο, ἔτσι λέει ὁ μῦθος τοῦ «Γοργίου», φανερῶνεται πραγματικὰ ἡ ψυχὴ, γιατί δὲν τὴν καλύπτει τὸ σῶμα. Ὁ θάνατος ἀποκαλύπτει τὸ εἶναι τῆς ψυχῆς.

Μεγάλη σημασία ἔχει ἐκεῖνο ποὺ λέει ἡ Λάχεσις στὴν «Πολιτεία» (617 δ ε) γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῶν κλήρων τῆς ζωῆς, ὅταν οἱ ψυχὲς πρόκειται νὰ κάμουν ἓνα καινούργιο κύκλο τῆς γήϊνης ζωῆς. «Οὐχ ἡμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλὰ ὑμεῖς δαίμονα αἰρήσεσθε· ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἦν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἔξει. αἰτία ἐλομένου· θεὸς ἀναίτιος.» Ὁ δαίμων, ποὺ θὰ εἶναι συνοδὸς τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς, δὲν πρόκειται ὁ ἴδιος νὰ τὴν διαλέξῃ. Ἀλλὰ ἡ ψυχὴ θὰ διαλέξῃ τὸν δαίμονα, τὸν συνοδό της· ἡ ἀρετὴ δὲν ἔχει κανένα δεσπότη, δὲν εἶναι στὴ κυριαρχία κανενός. Τιμώντας κανεὶς ἢ ἀτιμάζοντας τὴν ἀρετὴ θὰ γίνῃ μέτοχός της. Τὴν εὐθύνη τὴν ἔχει ἐκεῖνος ποὺ διαλέγει, ὁ θεὸς δὲν ἔχει καμμιά εὐθύνη. Ἡ ἐκλογὴ τῶν κλήρων τῆς ζωῆς γίνεται ἔπειτα ἀπὸ ἐλεύθερο ζύγισμα ποὺ κάνει ἡ ψυχὴ μόνη της. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἐλεύθερη νὰ διαλέξῃ τὸν κλῆρο τῆς καινούργιας της ζωῆς. Ἀπὸ τὴν φρονιμάδα της καὶ τὴν ἠθικὴ της ὠριμότητα ἐξαρτᾶται ἡ καλὴ ἐκλογὴ. Ὁ κίνδυνος εἶναι βέβαια μεγάλος, γιατί ἡ ψυχὴ ἔχει μπροστά της μιὰ ἀπέραντη ποικιλία βίων ποὺ τῆς προσφέρονται. Ὑπάρχουν κληροὶ λογιῶν-λογιῶν. Ὑπάρχουν κληροὶ γεμάτοι δόξα, ὠμορφιὰ καὶ δύναμη, καὶ κληροὶ ζωῆς ἀδικῶν καὶ ἀνομῶν μεγαλείων ποὺ τὸ τέλος των εἶναι πάντα ἡ καταστροφή. Μέσα ἀπὸ τὴν ποικιλία αὐτῆ ἡ ψυχὴ ἔχει νὰ διαλέξῃ τὸν κλῆρο τῆς καινούργιας της ζωῆς.

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἀκόμα ἐκλέξη κλῆρο ἄξιο πρὸς τὸν προορισμό της, τότε ἡ ἐκλογὴ αὐτὴ τῆς ἐπιβάλλει ἓνα βαρὺ χρέος. Ἡ ψυχὴ ἔχει χρέος τὸν ἄξιο αὐτὸν κλῆρο της νὰ τὸν καλλιεργήσῃ. Ὅποια ψυχὴ ἔρχεται στὴ ζωὴ μὲ τέτοιο κλῆρο ἔχει χρέος νὰ μορφωθῇ. Ὁχι νὰ μείνῃ μέσα στὶς σκιὰς τῶν πραγμάτων καὶ νὰ νομίζῃ πὼς τοῦτο εἶναι γνώση, οὔτε νὰ σταματήσῃ μέσα στὶς κλίσεις της, ἀλλὰ νὰ μορφωθῇ ἔτσι ὥστε ὅλα αὐτὰ νὰ ὑπερπηδηθοῦν. Ἡ μόρφωση ἀφορᾷ ἐδῶ τὸν πυρῆνα τῆς ψυχῆς, τὸ λογικὸ καὶ ἠθικὸ της μέρος. Ἡ παιδεῖα εἶναι τὸ βαρὺ χρέος ποὺ ἔχει ἡ ψυχὴ ἐκείνη ποὺ διάλεξε καλὸ κλῆρο. Καὶ ὅσο πιὸ καλὸς ὁ κλῆρος τόσο καὶ πιὸ μεγάλο τὸ χρέος τῆς ψυχῆς.

Ὁ μῦθος αὐτὸς γιὰ τὴν ἐλεύθερη ἐκλογὴ τοῦ κλήρου ἀπὸ τὴν ψυχὴ δίνει στὴν ἀθανασία καὶ ἓνα βαθὺ νόημα. Ὅλοι οἱ ἄλλοι μῦθοι τοῦ Πλάτωνος ποὺ εἶναι σχετικοὶ μὲ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς μιᾶνε γιὰ ἀμοιβὴ καὶ τιμωρία ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο. Ἡ ἀνταπόδοση αὐτὴ εἶναι παρακόλουθο τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Ὁ μῦθος ὅμως αὐτὸς τῆς Πολιτείας τοποθετεῖ ἐκεῖ, πέρα ἀπὸ τούτῃ τὴ ζωὴ, ὄχι μονάχα τὴν ἀμοιβὴ καὶ τιμωρία, ἀλλὰ καὶ τὴν προϋπόθεση γιὰ αὐτὰ—δηλαδὴ τὴν ἐλεύθερη ἀπόφαση τῆς ψυχῆς. Ἡ βούληση ἀποφασίζει ἐλεύθερα, πρὶν ἢ ἡ ψυχὴ ἔρθῃ σ' αὐτὴ τὴ ζωὴ, καὶ διαλέγει καὶ τὸν κλῆρο της. Μὲ τὸν μῦθο αὐτὸν φαίνεται ὅτι ὄχι μονάχα οἱ πράξεις, τὰ ἔργα ἔχουν ἀπόλυτη σημασία γιὰ τὴν ἄλλη ζωὴ, ὅπως διδάσκει ὁ μῦθος τοῦ «Γοργίου», ἀλλὰ ὅτι καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς, ἡ ἀρχὴ τοῦ δρόμου τῆς ζωῆς ἔχει ἀπόλυτη σημασία. Καὶ γι' αὐτὸ γίνεται καὶ αὐτὴ πέρα ἀπὸ τὸν χρόνον, μὲ τὰ λόγια τοῦ μύθου ὄχι σὲ τούτῃ τὴ ζωὴ. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ μεγάλες ἀποφάσεις τῆς ζωῆς, τὰ μεγάλα γεγονότα μέσα στὴ ψυχὴ ποὺ μάχεται γιὰ τὴν ἠθικὴ της ἀκεραΐωση, γίνονται πέρα ἀπὸ τὶς ἐφήμερες κλίσεις, πέρα ἀπὸ τὴ σφαῖρα τοῦ χρόνου. Ἡ ψυχὴ γιὰ νὰ βρῇ τὸν πραγματικὸ κλῆρο, γιὰ νὰ ἀνακαλύψῃ τὸν ἀληθινὸ πυρῆνα τοῦ ἑαυτοῦ της, πρέπει νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴ χρονικότητα, πρέπει νὰ ἀρνηθῇ ὡς ἓνα βαθμὸ αὐτὸ ποὺ λέγεται ζωὴ.

Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὑποτίμηση τῆς ζωῆς. Ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς μέσα στὸ χρόνον δὲν εἶναι κάτι ποὺ πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ. Ὁ ἴδιος μῦθος λέει ὅτι ἐδῶ κάτω, σὲ τούτῃ ἐδῶ τὴ ζωὴ, γίνεται μεγάλη ἐργασία καὶ πὼς ἡ ἐργασία αὐτὴ ἔχει μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ἀπόφαση

πὸν θά πάρη ἐκεῖ πέρα ἢ ψυχῇ, γιὰ τὴν ἐκλογὴν πὸν θά κάμη. Ἡ ζωὴ αὐτὴ ἐδῶ καὶ ἡ ζωὴ ἐκείνη ἐκεῖ πρέπει νὰ ἀποκτήσουν μιὰ ἐνότητα. Μέσα στὴν ἐλεύθερη βούληση δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχη ἀντινομία μεταξὺ τοῦ ἐδῶ καὶ τοῦ ἐκεῖ. Ὅμοια εἶναι ὁ Σωκράτης πεισμένος ὅτι δὲν μπορεῖ γι' αὐτὸν τίποτε ν' ἀλλάξη ἅμα πεθάνει. Ἐκεῖνοι πὸν ἔγιναν καθαροὶ μὲ τὴν φιλοσοφία κατοικοῦνε ἐκεῖ μέσα σὲ ὠραῖες κατοικίες, ἐλευθερωμένοι ἀπὸ τὴν γήϊνη φυλακὴ. [Φαίδ. 141 β.γ.]. Δηλαδή ἡ ἐδῶ ζωὴ εἶναι ἀπόλυτα συναρτημένη μὲ τὴν ἐκεῖ, ὅπως καὶ ἐκείνη ἡ ζωὴ ἔχει ἀπόλυτη σημασία γιὰ τούτη τὴ ζωὴ. Ὁ Σωκράτης καὶ μέσα σὲ τούτη τὴ ζωὴ ἐφύασε στὴν ἐλευθερία ἀπὸ τὸ σῶμα, ἐλευθερώθηκε ἀπὸ τὴν φυλακὴ αὐτῆ, δὲν εἶναι δεμένος μέσα στὸ σῶμα, ὅπως εἶναι οἱ πολλοί, πού, ἂν ἦταν στὴ θέση του, θὰ εἶχαν δραπετεύσει ἀπὸ τὴν φυλακὴ θ' ἀκολουθοῦσαν δηλαδή τὸ σῶμα, κι' ἔτσι θὰ ἦταν δοῦλοι τοῦ σώματος. Ὁ Σωκράτης εἶναι τόσο ἐλευθερωμένος ἀπὸ τὸ σῶμα του, ὥστε τὸ μεταχειρίζεται γιὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐλεύθερη ἀπόφαση πὸν πῆρε μὲ τὴν βούλησή του τὴν ἠθικὴ, νὰ μείνῃ μέσα στὴ φυλακὴ, νὰ περιμένῃ τὸ θάνατο καὶ νὰ τὸν ὑποστῇ. Τόσο ἐλευθερωμένος εἶναι ὁ Σωκράτης ἀπὸ τὸ σῶμα. Γι' αὐτὸ εἶναι βέβαιος πὸς ὁ θάνατος δὲν μπορεῖ τίποτε ν' ἀλλάξη μέσα του, δηλαδή μέσα στὴν ἠθικὴ του ὑπαρξή. Ὁ θάνατος τὸ πολὺ πὸν θά κάμη, εἶναι νὰ δείξῃ πιὸ καθαρὰ ἐκεῖνο πὸν πραγματικὰ ὑπάρχει, ἐκεῖνο πὸν ἀποτελεῖ μέσα του τὸν ἠθικὸ καὶ πνευματικὸ ἄνθρωπο. Καὶ ἀφοῦ ἡ ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸ σῶμα ἐδῶ σὲ τούτη τὴ ζωὴ φέρνει εὐδαιμονία στὴ ψυχῇ, εἶναι βέβαιος ὅτι ἡ τελικὴ λύση ἀπὸ τὸ σῶμα θὰ φέρῃ πιὸ μεγάλη καὶ πιὸ καθαρὴ εὐδαιμονία.

Ἡ ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸ σῶμα σὲ τούτη ἐδῶ τὴ ζωὴ, πὸν μέσα στὸ «Φαίδωνα» χαρακτηρίζεται ὡς θάνατος, δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἡ φιλοσοφικὴ ἀνάπτυξη τῆς ψυχῆς. Ὁ πόθος νὰ χωρισθῇ ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὸ σῶμα, πὸν διέπει ὅλο τὸν διάλογο, δὲν εἶναι μιὰ λαχτάρρα τῆς ψυχῆς γιὰ τὸ θάνατο τὸ φυσικό, ἀλλὰ εἶναι ἡ τάση ἐκείνη τῆς ψυχῆς νὰ φθάσῃ στὸ καθαρὸ λόγο, νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὴν αἴσθησι, νὰ μαζευθῇ στὸν ἑαυτὸ τῆς, νὰ φθάσῃ στὴ καθαρὴ γνώση. Ἡ φιλοσοφία βρίσκει τὴ ψυχὴ δεμένη στὸ σῶμα. Ὁ μῦθος τοῦ σπηλαίου στὴν «Πολιτεία» ἐκφράζει παραστατικὰ τὴν φυλάκιση αὐτῆ τῆς ψυχῆς μέσα στὸ

σῶμα. Ἡ ψυχὴ μέσα ἀπὸ τὸ σῶμα δὲν μπορεῖ νὰ ἰδῇ τὰ πραγματικὰ ὄντα. Κυλιέται μέσα στὴν ἄγνοια. Κάθε σωματικὸ πάθος καρφώνει τὴ ψυχὴ στὸ σῶμα καὶ τὴν ἀναγκάζει νὰ κρίνῃ καὶ γιὰ τὴν ἀλήθεια ὅπως κρίνει καὶ γιὰ τὸ σῶμα. Ἡ ὁμοφωνία τῆς αὐτῆς μὲ τὸ σῶμα ἐμποδίζει τὴν ψυχὴ νὰ πάῃ στὸν Ἄδη, δηλαδή ν' ἀνέβῃ ἐκεῖ ὅπου εἶναι ἡ καθαρὴ ἰδέα.

Ἡ κίνησις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ θάνατο, ἡ κίνησις τῆς πρὸς τὸν Ἄδη, δὲν εἶναι λοιπὸν τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ κίνησις πρὸς τὴν ἰδέα. Ὁ θάνατος ἔχει λοιπὸν στὸ «Φαίδωνα» θετικὴν σημασίαν. Θάνατος εἶναι ὁ δρόμος πού ὁδηγεῖ τὴν ψυχὴ εἰς τὴν τελείωσιν τῆς, ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν. Μέσα σ' αὐτὸν τὸ θάνατο βρίσκει ἡ ψυχὴ τὸν ἑαυτὸν τῆς. Καὶ ὅμως δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ μιὰ ἄρνησιν τῆς ζωῆς, τῆς ἀληθινῆς ζωῆς. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον πεθαίνει ὁ Σωκράτης μᾶς πείθει γιὰ τὸ ἀντέθετο. Τὸ βλέμμα τοῦ Σωκράτη καὶ τώρα πού πεθαίνει εἶναι στραμμένον πρὸς τὴν ζωὴν, πρὸς τὸ ἰδανικὸν τῆς ζωῆς. Ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ «Φαίδωνος». Ὁ σκοπὸς ὅμως αὐτὸς τῆς ζωῆς θεωρεῖται ἐδῶ ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τοῦ θανάτου. Γι' αὐτὸ ἡ φιλοσοφικὴ προσπάθεια, πού γίνεται μέσα στὸ «Φαίδωνα», δὲν εἶναι μιὰ κίνησις πρὸς τὸν πραγματικὸν θάνατον, ἀλλὰ μιὰ κίνησις πρὸς τὴν ζωὴν. Στὸ «Φαίδωνα» ἔχομε τὸν ἄνθρωπον πού εἶναι ἀπόλυτα προσηλωμένος εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς ζωῆς. Καὶ γι' αὐτὸ εἶναι βέβαια ἀπομακρυσμένος ἀπὸ τὴν κοινὴν ζωὴν. Μὲ τὸν θάνατόν του ὁ Σωκράτης δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ζωὴν του, ἀλλὰ ἐπικυρώνει τὸν τρόπον τῆς ζωῆς του. Ὅλη του ἡ ζωὴ ἦταν μιὰ μάχη γιὰ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ. Αὐτὴ ἡ ἰδέα τὸν διέπει καὶ τώρα πού πεθαίνει. Ὁ θάνατος μὲ ἄλλα λόγια δὲν ἀλλάζει τὸ κέντρο τῆς ζωῆς τοῦ Σωκράτη, ἀλλὰ τὸ φανερώνει ἀκόμα πιὸ καθαρά. Ὁ θάνατος γίνεται στὸ «Φαίδωνα» μιὰ καινούργια σκοπιὰ γιὰ νὰ φανερωθῇ ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς πού βρίσκεται μέσα εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ.